

MIROSLAV KRAVAR, ZADAR

PRILOG FONETICI ČETVEROAKCENATSKOGA
SISTEMA

Dva novoštokavska uzlazna akcenta, kao u *màgla* i *gláva*, koji se u stručnoj literaturi tretiraju kao jedinstvene i uglavnom svuda iste fonetičke veličine, pokazuju, u stvari, tri arealno određena i široko rasprostranjena tipa glasovne izvedbe, kako u narodnim govorima tako i u standardnom jeziku odnosno njegovim redakcijama. To su, pod uvjetnim imenima: 1) centralni ili hrvatsko-bosansko-srbijski («dinarski») tip, 2) sjeveroistočni ili slavonsko-vojvođanski («panonski») i 3) jugozapadni ili hercegovačko-neretvanski («humski»). Sva se tri razlikuju raspodjelom jačine i kretanjem tona u novonaglašenom i bivšem naglašenom slogu.

Kako je prozodijska razlika među trima tipovima uzlaznosti normalnu sluhu sasvim dostupna, ovdje se i razmatra organski-auditivno, iako bi naknadna instrumentalno-fonetička provjera mogla biti korisna.

Tri tipa, kojih se granice ne podudaraju sa suvremenim diobama novoštokavskoga prostora, mora da počivaju na nekakvim historijskim realnostima koje bi trebalo tek istražiti.

Danas su na razini standardnoga jezika različiti tipovi više ili manje karakteristični i za pojedine nacionalne centre.

1

Predmet o kojem se ovdje raspravlja ide u područje fonetičke prirode hrvatske ili srpske akcentuacije, a tiče se — točnije rečeno — osnovnih elemenata glasovne supstancije od koje se sastoji novoštokavski, dakle i naš standardnojezični akcenatski inventar: jačine ili intenziteta, visine ili tona i trajanja ili kvantiteta. Riječ je, dakle, o fonetici četveroakcenatskoga sistema, tj. o njegovim fiziološko-akustičkim osobinama bez obzira na njegovu fonološku ili funkcionalno-fonetičku strukturu.

Kao i na drugim razinama jezičnoga sistema tako je i ovdje, u smislu distinkcije između supstancije i strukture, na mjestu, naravno, omiljela strukturalistička usporedba jezika s igrom šaha.¹ Sistem igre, koji se temelji na određenu broju dogovornih pravila, neovisan je o građi od koje su načinjene igraće figure, odakle onda odlučujuća uloga po igru relevantnih pravila, a ne irelevantne građe figura. Tako je danas, u eri funkcionalno-struktu-

¹ Ta se usporedba, koja potječe od F. de Saussurea, susreće danas malne u svakom priručniku ili čak prikazu strukturalne lingvistike; usp., na primjer, J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge 1969, str. 59.

ralne lingvistike, i u proučavanju simboličko-sistematske prirode jezika fonologija kao funkcionalna fonetika došla u prednost prema fonetici fiziološko-akustičkoj. Ali naša se usporedba dađe i proširiti. U igri šaha nije ni građa igračih figura baš sasvim zanemarljiva, makar se na to u toku igre i ne mislilo: drvo, kamen, slonova kost, plastika, pa glina ili, u izvanrednim okolnostima, i žvakani kruh i sl. mogu i sami po sebi dozivati u pamet različite ljudske ambijente u kojima je igra šaha više ili manje popularna pa, štaviše, mogu u tome ambijentalnom pogledu biti ne samo karakteristični nego čak i relevantni, tj. sociolingvistički, ako ne semiološki, distinktivni. Slično je i s našom akcenatskom, bolje reći — prozodijskom građom jezičnoga sistema.² Jer u našem slučaju — kudikamo više nego drugdje — sastav akcenatskih elemenata i odnosi među njima nisu dani jednom za svagda i svagdje, nego mogu varirati kako u vremenu, što je u nas veoma dobro poznato, tako i u prostoru, što u nas, unatoč obilju pouzdane dijalektološke literature, nije do danas uočeno.

*

Ovo posljednjih četrdesetak godina razmahala se, u primjeni na naš akcenatski sistem, osobito fonologija, i to u vidu čitava niza različitih, često i suprotnih interpretacija njegova funkcionalizma, iako se, u biti, čitava stvar svodi na jednostavnu činjenicu da se radi o četiri različite kombinacije prozodijskih elemenata glasa — jačine, visine i trajanja — koje su u isto vrijeme, svaka za se i sve zajedno, i jezično distinktivne.³ I tako, dok *phonologi certant*, naša akcenatska četvorka, kao *sláva : právda i mągla : gláva*, funkcionira više ili manje uspješno i bez obzira na razilaženja među stručnjacima. Da su sve četiri jedinice glasovno različite, to se klinički zdravim uhom može čuti, a da su uzajamno i jezično distinktivne, dokazuju parovi suprotnosti prema minimalnom kontrastu, kao *pās : pās, zóra : Zóra* ili *pàra : pàra, Lúka : lúka* i sl.

Taj sistem četiriju akcenata funkcionira *per definitionem* na čitavu novoštokavskom području kao takav, o čemu uglavnom i nema među stručnjacima težih sumnja.⁴

No, unatoč aktualnosti fonologije četveroakcenatskoga sistema, nije ni njegova fonetika, kako ćemo odmah vidjeti, neorana njiva naše akcentologije.

² U naš se u »akcenat« ubraja obično i kvantitet, iako je ovaj, u stvari, neovisan o akcentu. Tome pridonose i naši slabo čitljivi akcenatski znakovi; usp. M. Kravar, O grafici književnoga akcenta, *Jezik* 22 (1974—75), str. 39 i d.

³ Fonologijom naše akcentuacije bavili su se ili se i dalje bave, bilo posebno ili uzgredno, mnogi lingvisti, i domaći i strani. Tu su (kronološkim redom): sam N. S. Trubeckoj, A. V. Isačenko, C. T. Hodge, R. Jakobson, P. S. Kuznecov, J. Hamm, E. Stankiewicz, I. Lehiste i P. Ivić, H. Lüdtke, M. Kravar, D. Brozović, M. Moguš, E. Bidwell, A. Peco, Ž. Muljačić, E. W. Browne i J. D. McCawley, J. Silić, P. Garde i dr. O tome, nažalost, nema pregledna prikaza.

⁴ Kažem »per definitionem« zato što je četveroakcenatski sistem, kako je poznato, jedna od bitnih karakteristika nove štokavštine.

O slabijoj zastupljenosti sistema po velikim gradovima usp. Th. F. Magner i L. Matejka, *Word Accent in Modern Serbo-Croatian*, University Park i London 1971, osobito str. 75 i d.; v. također moju ocjenu, *Zeitschrift für slavische Philologie* 28 (1975), str. 378 i d.

je. Štaviše, specifična priroda naše akcentuacije privlači poodavna pažnju jezičnih istraživača, i domaćih i stranih.

Nakon prvih, podosta neodređenih opažanja starijih hrvatskih gramatičara, a zatim znatno sigurnijih spoznaja Vuka Karadžića i, pogotovo, Šime Starčevića nešto prije njega i napokon širokoga i točnoga uvida Đure Daničića, koji su — ova trojica — u toku prošloga stoljeća, u vrijeme tzv. »ušne« ili auditivne fonetike, udarili empirijske temelje daljem znanstveno-istraživačkom radu na ovom polju, opća se slika o fonetičkom sastavu četveroakcenatskoga sistema uvelike stabilizirala: inventar od četiri akcenta, dva kratka i dva duga, dva silazna i dva uzlazna, vrijedi i u naše dane kao stečena spoznaja, iako im je smisao nazivâ tu i tamo sporan. Otada pa do danas izredala se čitava povorka istraživača koji su se, ili i dalje u znaku auditivne fonetike ili uz primjenu odgovarajućih instrumenata, bavili opisivanjem fiziološko-akustičkih osobina toga akcenatskog sistema. Ovdje će biti dosta da podsjetimo na važnija imena i opće rezultate.⁵

Jedna je rana novost bio u svoje vrijeme nalaz L. Masinga, koji je, opisujući izgovor naših akcenata, prvi izričito uputio na »dvoslogi« karakter dvaju uzlaznih.⁶ Nakon toga su drugi, radeći svaki na svoj način, osobito O. Broch⁷, S. Ivšić⁸ i A. Belić⁹, različito reagirali na Masingov stav: prvi ga je vidljivo prihvaćao, a druga dvojica odbijala. Dublji i širi eksperimentalni ili, bolje reći, instrumentalni rezultati na tom području pripadaju B. Miletiću, koji je prozodici četveroakcenatskoga sistema posvetio najprije posebnu studiju na češkom jeziku, a zatim i kraće poglavlje u svome udžbeniku na hrvatsko-srpskome, oboje više ili manje u prilog dvoslogom karakteru uzlaznih akcenata.¹⁰ Treba uzgred spomenuti da je i sam Ivšić, koji se u početku, kako smo rekli, razilazio s Masingom, s vremenom zauzeo pomirljiviji stav prema njegovu učenju.¹¹ Neku vrstu graničnoga položaja zauzimlje već spomenuti K.-H. Pollock, koji je u svome instrumentalno-fonetičkom radu, iznoseći vlastiti pogled na prirodu naših četiriju akcenata, osobito u širim govornim kontekstima, pretresao temeljito sva prethodna mišljenja. U naše se vrijeme tim problemima bave intenzivno, također instrumentalno-fone-

⁵ Usp. za starije radove osobito K.-H. Pollock, *Der neuštokavische Akzent und die Struktur der Melodiegestalt der Rede* (= *Opera Slavica* 3), Göttingen 1964, str. 6 i d., gdje se kritički ocjenjuju prethodne metode istraživanja.

⁶ L. Masing, *Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents* (= *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. — Pétersbourg* 7, 25, 5), St. — Pétersbourg 1876, str. 91 i d.

Tragova bilježenju dvoslogosti uzlaznih akcenata može se naći i u našim starijim gramatičkim ili metričkim spisima, npr. u Križanića, Della Belle, Katančića i dr.

⁷ O. Broch, *Slavische Phonetik*, Heidelberg 1911, str. 323 i d.

⁸ S. Ivšić, Prilog za slavenski akcenat, *Rad JAZU* 187 (1911), str. 133 i d., napose 148.

⁹ A. Belić, *Osnovi istorije sprskohrvatskog jezika*, I. *Fonetika*, Beograd 1960, str. 152 i d.

¹⁰ B. Miletić, *Osnovi fonetike srpskog jezika*, Beograd 1960, str. 88 i d. Akcenat je obrađen većinom na osnovi spomenute praške, u nas slabo poznate studije *O srbo-hrvatských intonacích v nářečí štokavském* (= *Práce z vědeckých ústavů Filosofické fakulty Karlovy university* 14), Praha 1926.

¹¹ Usp. S. Ivšić i M. Kravar, *Srpsko-hrvatski jezik na pločama: Izgovor i intonacija s recitacijama* (= P. Guberina, *Acta Instituti phonetici* 4), Zagreb 1955, str. 30.

tički ali na fonološkoj pozadini, I. Lehiste i P. Ivić, kojih rezultati djelimično potvrđuju dvoslogost naše uzlaznosti.¹² U istom smislu, iako u drukčijim terminima, govore i dva novija rada s istoga područja, također instrumentalno-fonetičke studije P. Rehdera¹³ i J. Gvozdanić¹⁴.

Ovdje se ne možemo zadržavati potanje na spomenutim djelima i radovima, jer nešto takvo ne zahtijeva ni svrha ovoga priloga.¹⁵ Spomenimo ipak da među konkretnim rezultatima, koji se temelje uglavnom na Miletićevim nalazima, valja imati na umu razlikovanje dvaju tipova kratkih akcenata, osobito s obzirom na njihov beogradski izgovor.¹⁶

No za naš je predmet od osobita interesa nešto drugo. To su uočljive razlike u pogledima među tolikim stručnjacima na dinamičko-tonsko kretanje akcenta u naglašenom slogu, a također i onome iza njega, postakcenatskom, i to unatoč općem sporazumu o jedinstvenoj prirodi četiriju akcenata.¹⁷

Jer svi navedeni autori, a i mnogi drugi navedeni, baveći se fonetičkim osobinama našega četveroakcenatskog sistema, tretiraju četiri akcenta, svaki za se, kao jedinstvene glasovne tvorbe, tj. uz pretpostavku da su oni na čitavu jezičnom prostoru nove štokavštine, izuzev pojedinačna dijalekatska odstupanja, svuda iste fonetičko-prozodijske veličine, napose s obzirom na kretanje jačine i tona u naglašenom slogu i njegov, tako reći, »odjek« u sljedećem. U istom se smislu opravdava i izbor informanata, koji se — ukoliko nije posrijedi vlastiti izgovor istraživača — uzimlju ili iz jednoga novoštokavskog kruga uz pretpostavku da njihov način izgovora predstavlja čitav četveroakcenatski areal pa, dakle, i standardnu štokavštinu u cjelinj ili iz različitih krugova uz pretpostavku da svi imaju isti način izgovora četiriju akcenata.¹⁸ U stvari, tu se i teorija i praksa istraživačkoga posla razilaze sa stvarnim stanjem na terenu četveroakcenatskoga prostora, i to stoga što u njemu postoji više arealno određenih i široko rasprostranjenih tipova glasovne izvedbe ili »pjevanja« naših akcenata, pogotovo uzlaznih. Tu bi trebalo razlikovati, s jedne strane, dva silazna akcenta, koji se kao naslijeđeni pa, prema tome, i opčeštokavski, svuda, uz rijetka i lakša odstupanja, izvode glasovno više ili manje jednako, i, s druge, dva uzlazna, koji se kao novostečeni upravo među novoštokavcima govore i čuju različito. Iako ta različita glasov-

¹² I. Lehiste P. Ivić, *Accent in Serbocroatian* (= *Michigan Slavic Materials* 4), Ann Arbor 1963, str. 132 i d., i isti, *The phonetic nature of the Neo-Stokavian accent shift in Serbo-Croatian*, *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science* 4 (1982), str. 197 i d.

¹³ P. Rehder, *Beiträge zur Erforschung der serbokroatischen Prosodie* (= *Slavistische Beiträge* 31), München 1968, osobito str. 92 i d. i 163 i d.

¹⁴ J. Gvozdanić, *Tone and Accent in Standard Serbo-Croatian* (= *ÖAW: Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung* 28), Wien 1980, osobito str. 57 i d.

¹⁵ Usp. o tome danas Magner-Matejka, *o. c.*, str. 49 i d., i Gvozdanić, *o. c.*, str. 19 i d.

¹⁶ Usp. o tome također Miletić, *Osnovi fonetike*, str. 88.

¹⁷ Usp. Pollock, *o. c.*, str. 141 i d., gdje se navodi 36 važnijih izjava istraživača hrvatsko-srpskoga akcenta do 1964. U tim izjavama, koje često odudaraju jedna od druge, nema nigdje govora o bilo kakvim arealno raširenim razlikama u izgovoru naših akcenata, napose uzlaznih.

¹⁸ Tako, na primjer, Lehiste-Ivić i Gvozdanić postupaju uglavnom na prvi način, a Miletić na drugi.

na izvedba uzlaznih akcenata nije na funkcionalno-fonetičkoj razini jezičnoga sistema relevantna, tj. fonološki distinktivna, jer su svi tipovi izgovora u tom pogledu homofunkcionalni, ona je ipak prisutna i, štaviše, relevantna barem u geografsko-lingvističkom smislu, jer su različiti tipovi izgovora, kao što je upravo rečeno, arealno određeni i nadaleko rasprostranjeni, a samim time i među sobom razgraničeni.

S tim se činjenicama dosadašnji istraživački radovi nisu susretali, osim u vidu pojedinačnih odstupanja u izgovoru ovoga ili onoga od četiriju akcenata.

2

Red je, dakle, da se stvar konkretizira.

U granicama novoštokavskoga prostora, tj. u štokavskim krajevima u kojima je provedeno povlačenje akcenta, u danom slučaju dvaju silaznih, s nepočasnih, dakle krajnjih i unutrašnjih slogova riječi, postoje tri osnovne, osjetno različite vrste ili tipa prozodijskoga oblikovanja ili, kako smo rekli, glasovne izvedbe novih uzlaznih akcenata, kratkoga kao u *màgla* i dugoga kao u *gláva*, kao rezultata povlačenja. To su, pod uvjetnim imenima:¹⁹ 1) centralni ili hrvatsko-bosansko-srbijanski (ili kraće »dinarski«) tip, 2) sjeveroistočni ili slavonsko-vojvođanski (»panonski«) i 3) jugozapadni ili hercegovačko-neretvanski (»humski«). Svaki je od ta tri izgovorna tipa fonetički ili fiziološko-akustički dovoljno određen i auditivno, bar sa stanovišta normalna sluha, lako raspoznatljiv, tako da je onda i razlika među njima nepogrešivo osjetna.

Opisati se dadu na sljedeći način:²⁰

Prvi ili centralni tip odlikuje se postupnim i neprekidnim dizanjem tona u novonaglašenom slogu, koji je stoga izrazito uzlazan, dok bivši naglašeni slog ostaje, kao i prije prijelaza, više ili manje visok, ali niži od prethodnoga, i silazan; jačina je znatno veća na novonaglašenom nego na bivšem naglašenom: *màgla* : *gláva* (izvedeno kao, na primjer, u sarajevskom, šibenskom ili valjevskom izgovoru).

U drugom ili panonskom tipu novonaglašeni je slog malo povišen, kao i uoči prijelaza, i uglavnom ravan, a bivši naglašeni izrazito visok, obično i viši od prethodnoga i više ili manje silazan; jačina je ovdje kao podijeljena na oba sloga: *màgla* : *gláva* (kao, na primjer, u osiječkom, vinkovačkom ili novosadskom izgovoru).

¹⁹ Složeni nazivi upućuju, kako se vidi, na geografski razmjestaž triju tipova, a oni u zagradi imaju za cilj da podsjetu na njihov mogući historijski okvir. Osobito je uvjetan naziv »humski«, kojim se želi označiti hercegovačko i južnodalmatinsko područje zajedno, dok se pod »hrvatskim« misli na hrvatsko-krajiško sa sjeverno- i srednjodalmatinskim.

²⁰ Opis se daje na temelju auditivnoga opažanja vršena u toku čitava niza godina.

Općenito treba reći da instrumentalno-fonetički aparati bilježe glasovna obilježja kao pojave *an sich*, dok ih uho kao aparat-selektor svoje vrste prima kao pojave *für uns*, pri čemu su relevantne samo one crte što ih ono percipira kao poznate i kategorizira kao takve; usp. o tome B. Malmberg, *Einführung in die Phonetik als Wissenschaft* (= *Internationale Bibliothek für allgemeine Linguistik* 38), München 1976, str. 93 i d.

Trećem ili humskom tipu svojstven je u prvom dijelu novonaglašenoga sloga ravan ton, a u drugome dizanje, pa je uglavnom ravno-uzlazan, dok se bivši naglašeni slog, silazan kao i prije prijelaza, spušta znatno niže; jačina je ovdje opet veća na novonaglašenom nego na bivšem naglašenom: *màgla* : : *gláva* (kao, na primjer, u mostarskom, dubrovačkom ili nikšićkom izgovoru).

Ta bi se tri tipa izgovora naših uzlaznih akcenata dala grafički prikazati na sljedeći način (najprije na riječi *gláva* s dugouzlaznim akcentom, koji se kao dug daje dulje i lakše pratiti, pri čemu dva vokala u naglašenom slogu stoje svaki za po jednu moru):²¹

$\begin{array}{c} \text{a} \\ \cdot \\ \text{vi} \\ \text{gla} \\ \text{1) u} \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{vi} \\ \text{glaa} \\ \cdot \\ \text{2) u} \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{a} \\ \text{gla} \\ \cdot \\ \text{3) u} \quad \text{vi} \end{array}$
--	---	---

Što je ovdje rečeno za dugi uzlazni vrijedi i za kratki, kao u *màgla* (osim što bi kod ovoga valjalo računati s polumorama, koje uvježbano uho također čuje; ovdje se označuju sitnim tiskom vokala), dakle:

$\begin{array}{c} \text{agli} \\ \text{ma} \\ \cdot \\ \text{1) u} \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{gli} \\ \text{maa} \\ \cdot \\ \text{2) u} \end{array}$	$\begin{array}{c} \text{a} \\ \text{ma} \\ \cdot \\ \text{3) u} \quad \text{gli} \end{array}$
---	---	---

To bi značilo da su od tri tipa uzlaznih akcenata po jačini dva — osim panonskoga — koji više koji manje istaknut, a po kretanju tona sva tri upadno različita. Nije teško vidjeti da je prvi tip, centralni, najviši domet uzlaznosti novonaglašenoga vokala kako po jačini tako i po tonu, dok su u drugome, panonskom, oba elementa podijeljena na oba sloga uz viši ton bivšega naglašenog, a u trećem, humskom, ton se na novonaglašenom uгиба i ne dostiže dovoljnu uzlaznost. Prema tome, u prvom tipu imamo gotov uzlazni akcenat, kako dugi tako i kratki, u drugome uzlazni u zametku, pri čemu se često ima dojam da je akcenat još uvijek na starom mjestu, a u trećem uzlazni na pô puta, pri čemu se takav uzlazni po tonu osjetno približava tzv. čakavskom akutu.

Time se, kako vidimo, osvjetljuje i sporno pitanje masingovske »dvoslo-gosti« naših uzlaznih akcenata: ona je izrazita samo u panonskom tipu, dok je u centralnom sasvim umjerena, a u humskom i ne dolazi u obzir.

Suvišno bi bilo i isticati da se tri tipa, svaki na svome području pa onda i u navedenim gradovima, ne čuju svagdje podjednako izrazito, već su negdje više a negdje manje tipični, ali ipak slušno dostupni.

Ovdje nam se samo od sebe nameće pitanje: u kojoj su mjeri ovdje iznesene činjenice poznate u našim suvremenim kroatističkim odnosno serbi-stičkim krugovima? Moram priznati da mi nije poznat nijedan znanstveni rad u kojem bi ova problematika, kako se ovdje izlaže, bila sistematski obrađena. Znano mi je samo toliko da je, na primjer Ivšić, za kojega znam da

²¹ Točka i kružić pod vokalom označuju jačinu akcenta, prva veću a drugi manju.

je izgovarao prvi, centralni tip uzlaznosti, iako je poznavao i drugi kao »slavonski«, uglavnom točno i opisao njegov izgovor, makar i uzgred (osim što mu je bivši naglašeni slog odviše snizio), ali pri tome nije spominjao druge mogućnosti;²² ili da je Belić isticao kako je u nas u dijalektima koji imaju potpun razvoj naše moderne akcentuacije akcenat na naglašenom slogu, što implicira da ima i takvih u kojima ona nije potpuno razvijena;²³ ili da u Magner-Matejke ima jedna napomena o tome kako D. Brozović razlikuje, tobože »impresionistički«, tri vrste »sporoga«, tj. kratkouzlaznog akcenta, što, kako sada vidimo, vrijedi za našu uzlaznost uopće.²⁴ A što se tiče specijalnih, osobito fonetičko-fonoloških istraživanja, Lehiste i Ivić opisuju uglavnom panonski, dakle slavonsko-vojvođanski tip, kakav danas sve više prevladuje i u Beogradu, ističući činjenicu da su pri tzv. »uzlaznom«, kako oni kažu, i jačina i ton na bivšem naglašenom slogu još uvijek visoki.²⁵ Ali takav tip uzlaznoga akcenta, bilo dugoga ili kratkoga, nije, kako vidimo, ni općersrpski ni općehrvatski, pa se ne bi mogao smatrati ni jedinim srpsko-hrvatskim odnosno hrvatsko-srpskim. Nešto drukčije stoji sa studijom J. Gvozdanović, koja se oslanja na govor Loznice, gradića, kako ona kaže, »na granici sjeveroistočne i jugozapadne varijante srpsko-hrvatskoga jezika«, dakle na mogućem stjecištu dvaju tipova uzlaznosti, panonskoga i centralnoga, ali se u tom smislu opet ne daju nikakvi diferencijalni podaci o izgovoru uzlaznih akcenata.²⁶ Što se pak tiče stranih istraživača naše akcentuacije, kojih broj nije malen, ni u njih pogotovo nema spomena o različitim i arealno-raširenim tipovima novoštokavske uzlaznosti.

To bi, čini se, bilo sve što bi se iz opsežne literature predmeta moglo navesti u vezi s našim pitanjem.

Ako je, dakle, suvremena kroatistika odnosno serbistika, i naša domaća i strana, slabo obaviještena o postojanju triju osnovnih tipova glasovne izvedbe novoštokavske uzlaznosti, nije čudo što se malo zna i o njihovoj rasprostranjenosti na novoštokavskom tlu. Ovdje se moram ograditi da po svojoj lingvističkoj orijentaciji nisam dijalektolog pa se ne bih mogao upuštati u povlačenje arealnih granica među trima naprijed opisanim tipovima, iako je sasvim sigurno, kako ćemo odmah vidjeti, da takva tri areala zaista postoje. Upozoriti valja samo na mjestimičnu simbiozu tipova, napose u pojedinačnim regijama, kao vjerojatnu posljedicu historijskih zbivanja, a ponegdje, osobito danas u većim gradovima, i na njihovu međusobnu interferenciju. Ali sve to ne dovodi u pitanje opću sliku stanja stvari. A da bi se u naše dane mogli donositi koliko-toliko mjerodavni sudovi o tako upadnim i općeprisutnim fonetičko-jezičnim osobinama kao što su elementi akcenta velikih prostornih cjelina, nije potrebno s ruksakom na leđima i bilježnicom u ruci hodati po terenu, kad nam moderna sredstva komunikacije, napose radio i

²² O. c., str. 147 i d.

²³ O. c., str. 153.

²⁴ O. c., str. 65; v. također D. Brozović, Akcentuacija tuđica na -or u hrvatskom jeziku, *Jezik* 3 (1954—55), str. 118 i d., napose 122 i d., gdje se od tri tipa jedan označuje kao usko »srijemski«, drugi kao »bosansko-hercegovački«, a treći kao široko »dalmatinski«, dakle, znatno drukčije nego ovdje u mene; drukčije se i opisuju tri tipa kratkouzlaznoga.

²⁵ V. bilj. 12.

²⁶ O. c., str. 39 i d.

televizija, omogućuju dovoljno širok uvid ako ne u tajne dijalekatskih sistema, a ono bar u prozodiku regionalnih izgovora akcenta kakva se onda odražava i u praksi standardnoga jezika.²⁷ Meni su prilično dobro poznate mnoge geografske točke, naši što veći što manji gradovi, u kojima se pojedini od tri navedena tipa uzlaznosti govore i čuju kao izrazito domaće crte govora.

Navodim ovdje glavne regije sa po nekoliko većih ili manjih gradova za svaki od tri tipa novoštokavske uzlaznosti.²⁸

Prvi je tip karakterističan, ako se ide od zapada na istok, za štokavsku, bolje reći — štokaviziranu sjevernu i srednju Dalmaciju s gradovima: Zadar (ukoliko štokavski), Nin i Biograd, pa Šibenik, Skradin, Drniš i Knin, onda Split (ukoliko štokavski), Sinj i Omiš; zatim za Liku: Gračac, Gospić i Otočac, i užu Hrvatsku uopće: Karlovac (ukoliko štokavski), Glina, Petrinja, Bjelovar (ukoliko štokavski) i Sisak; za Bosnu: Bihać, Banja Luka, Jajce, Sarajevo, Tuzla, Zenica, Vareš, Travnik i Zvornik; za zapadnu Srbiju; Šabac, Loznica, Čačak i Titovo Užice.

Drugi se tip govori po Slavoniji s gradovima: Nova Gradiška, Slavonski Brod, Đakovo, Našice, Vinkovci, Vukovar i Osijek, i po Vojvodini sa sjevernim rubom uže Srbije: Ruma, Novi Sad, Sombor, Zrenjanin i Subotica, a također Beograd.²⁹

Treći je tip raširen po Hercegovini s gradovima: Mostar, Konjic, Trebinje, Ljubuški i Stolac (u Bosni: Livno), a također po južnoj Dalmaciji: Makarska, Imotski, Vrgorac, Metković, Dubrovnik i Cavtat, i po zapadnom dijelu Crne Gore: Nikšić i Pljevlja.

Razumije se da gradovi dolaze u obzir utoliko ukoliko predstavljaju stanovništvo čitavih svojih regija, što je u nas još uvijek više ili manje slučaj. A što se tiče življa doseljeničkoga porijekla, on obično, osim ako se već prilagodio novoj govornoj sredini, čuva stare akcenatske navike. Stoga nije rijedak slučaj ni susret različitih, kadšto i svih triju tipova u istim užim regijama (tako osobito po Lici i sjevernoj Dalmaciji, gdje se uz većinu centralnoga tipa susreću i nosioci ili panonskoga ili humskoga).

Arealni razmještaj triju tipova novoštokavske uzlaznosti kako je ovdje nabačen zanimljiv je u dvostrukom smislu. Prije svega, granice među trima tipovima, koje bi potanje trebalo tek odrediti, ne podudaraju se ni s jednom od suvremenih podjela novoštokavskoga stanovništva. To nisu ni današnje nacionalne zajednice, tako da podjele o kojima je riječ nisu nacionalno ni obilježene kao hrvatska, srpska, bosansko-hercegovačka ili crnogorska; još su manje to vjerske skupine, jer su pripadnici različitih konfesija — katolici, pravoslavci i muslimani — često u krugu istoga tipa; isto nam tako malo govori i historijska dioba na pokrajine, jer se područja pojedinih tipova ne poklapaju ni s njihovim granicama; u obzir ne dolaze čak ni tri štokavske

²⁷ U tom je pogledu poučna, uz ostalo, i nedjeljna radio-emisija »Sportsko popodne«, gdje se često čuju sportski izvjestitelji sa svih triju područja uzlaznosti.

²⁸ Navodim samo mjesta za koja sam provjerio odgovarajući tip uzlaznosti, a da ne bih pogriješio, dajem ih radije manje nego više.

²⁹ U Beogradu se i danas osjeća razlika između panonskoga tipa novije generacije i centralnoga starije, u čemu će i biti razlog postupnoga brisanja razlike između dva kratka akcenta.

govorne skupine prema »jatu« — ijekavci, ekavci i ikavci — jer i jednih, i drugih i trećih ima u granicama istih tipova. Očevidno je, dakle, da se naša tri tipa objašnjaju u kontekstu nekakvih historijskih stanja i kretanja, u čemu leži drugi razlog njihove zanimljivosti. Sva je prilika da bi se naša problematika dala promatrati u granicama što su ih na tlu naših zemalja, uglavnom štokavskih, krojili i nadokrajali Turci u toku svoje višestoljetne vladavine nad njima.³⁰

To bi bilo posebno poglavlje ovoga priloga što ga ovdje ostavljam otvorenim.

No ponešto ipak udara u oči već na prvi pogled, osobito mogući zaključak da bi prvi ili centralni, hrvatsko-bosansko-srbijanski tip uzlaznosti kao prozodijski najizgrađeniji mogao ujedno biti i najstarija, možda i postupnim širenjem u pravcu istok-zapad složena jezgra pojave, dok bi druga dva tipa bila rezultat njezina naknadnog prijenosa iz središnjih područja u dva pobočna: panonski preko Save i Dunava u Slavoniju i Vojvodinu i humski preko dinarskih lanaca u Hercegovinu i južnu Dalmaciju, gdje se — ni tamo ni ovdje — nisu dospjeli razviti do kraja. Čini se da bi takva slika širenja novoštokavskoga povlačenja akcenta s razvojem uzlaznosti bila u skladu s podacima o migracijama štokavskoga stanovništva u toku novijih stoljeća.³¹

Kao što se vidi, dosadašnja istraživanja, kako ona organsko-auditivna tako ni ona instrumentalna, nisu u dovoljnoj mjeri uzimala u obzir geografsko-lingvistički moment u izgovoru uzlaznih akcenata, tako da su onda i njihovi rezultati u stanovitoj mjeri dijalektološki usitnjeni i u isti mah uopćeni, a samim time i slabo upotrebljivi za našu svrhu. Jer, ako se tu i tamo, osobito u instrumentalno-fonetičkim radovima, i upućuje na veće ili manje razlike u izgovoru pojedinih informanata, odatle se ne izvlače širi ili manje zaključci u smislu stvarnoga stanja u granicama cjelokupnoga četveroakcenatskog prostora, o kakvu je stanju ovdje riječ. U takvim okolnostima nije ni čudo što među stručnjacima koji su proučavali ili i dalje proučavaju fonetičku prirodu naše akcentuacije ima, kako smo rekli, upadnih razilaženja. Još je čudnije to što uz oslon na informante iz različitih novoštokavskih krajeva nisu do dan-danas upale u oči tipične razlike među njima, tako da su onda ostale ne samo neopisane već kao i neopažene.³² Ta je činjenica to nepriličnija što u nas i na razini standardnojezičnoga izgovora akcenata, napose uzlaznih, vlada isto fonetičko-akcenatsko šarenilo, dakako, u istom smislu kao i na području govorne novoštokavštine. Koliko je meni poznato,

³⁰ Kao što se općenito prihvaća po H. Sköldu, *Chronologie der štokavischen Akzentverschiebung*, Lund 1922, naš se »veliki akcenatski pomak« uz razvoj nove uzlaznosti, neka vrsta opće baritoneze, započeo poslije prijelaza *l > o*, kao u *selbä > seöba* (inače bi bilo *sëoba), pojave s kraja XIV. st., ali se ne zna potanje u koje vrijeme. U svakom slučaju, naša nova akcentuacija potječe iz vremena turske vladavine, vjerojatno iz XVI. st., a u razvoju je i dan-danas.

³¹ Samo što bi raširenost centralnoga tipa prema zapadu i istoku upućivala na aktivniju ulogu Bosne nego što je ona koju joj pripisuje klasična literatura o migracijama; usp. P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 1985², str. 55.

³² To se vidi i iz dvaju pregleda prethodnih mišljenja u Magner-Matejke, *o. c.*, str. 49 i d. i 62 i d.

bilo kakva ortoepska selekcija u izgovoru nove uzlaznosti niti je ikada bila pokušana niti je čak bila ikada na dnevnom redu naših jezičnih razgovora.³³

No jezična praksa, pogotovo ona standardnojezična, čini ipak svoje. Veliki se gradski centri u procesu nivelacije jezičnoga izraza s vremenom nužno opredjeljuju, makar i spontano, za ovaj ili onaj od tri tipa uzlaznosti, kadšto čak i u slučaju kad dotični tip i nije osobito karakterističan za šire područje pod njihovim normativno-jezičnim utjecajem. Tako se, na primjer, danas u Zagrebu, na pozadini gradskih štokavsko-kajkavskih prozodijskih interferencija, sve više afirmira centralni tip uzlaznosti, koji ovdje dolazi s novoštokavskoga jugoistoka, pri čemu se panonski, koji zrači s istoka, prešutno povlači kao tipično slavonsko-pokrajinska, a humski, koji tu i tamo stiže s daljega jugoistoka, kao izrazito dubrovačka melodija. U Beogradu, naprotiv, gdje noviji panonski tip, kako smo rekli, ozbiljno konkurira starijem centralnom, sve se više nameće upravo prvi na račun drugoga, pri čemu se centralni osjeća kao pokrajinski, a humski, koji se tu i tamo još čuje po južnijim regijama, slabo i dolazi u obzir.³⁴ Što se tiče dvaju drugih glavnih gradova, u Sarajevu se čvrsto drži u sedlu domaći centralni tip unatoč pritisku humskoga s hercegovačkoga juga, dok se u Titogradu, u okolnostima staroakcenatskoga okruženja, tek malo po malo prihvaća humski tip, koji ovamo dopire iz zapadnih, starohercegovačkih regija.

Nije, također, teško opaziti kako po velikim gradovima nosioci više ili manje »degradiranih« izgovora u toku školovanja i sami, svjesno ili nesvjesno, napuštaju domaći tip i zamjenjuju ga društveno »uglednijim« osjećajući kako melodijskim osobinama svoga govora odudaraju od velegradske sredine. Takvo se jezično ponašanje prenosi onda i na druge, manje gradske ambijente.

Sva se ta stanja i procesi mogu registrirati i golim sluhom, dakle organsko-auditivnom metodom, ali, dakako, pod uvjetom da se i jedno i drugo prati godinama. Stoga smo i ovdje, u razmatranju pojava o kojima je riječ, ostali svjesno u krilu auditivne fonetike, i to iz tri razloga: prvo, stoga što su razlike u izgovoru naše uzlaznosti dovoljno dostupne prosječnom sluhu, tako da ih normalno uho i percipira kao takve; drugo, što su te razlike prostorno relevantne u »zavičajnom« smislu, tj. tako da se po njima može lako odrediti, pa se u praksi obično i određuje, često puta i pri prvoj riječi, zavičajna pripadnost ove ili one osobe, i, treće, što bi instrumentalno-fonetički postupak proveden u smislu naše podjele morao ionako dovesti do analognih rezultata.³⁵

Da je organsko-auditivna metoda u našem predmetu ako ne sasvim dovoljna, a ono kao prvi korak preporučljiva, pogotovo u slučaju slušno dostupnih pojava, dokazuje i sama svijest jezične zajednice o postojanju regionalnih prozodijskih osobina kao što su i ove o kojima je ovdje riječ. U nas je iskusnu stručnjaku s koliko-toliko uvježbanim sluhom dosta da na pitanje postavljeno sugovorniku, na primjer, *Što Vam je?* dobije odgovor, recimo, *Bòli me gláva* — da bi bar naslutio ako ne razaznao je li dotični,

³³ Osim što danas kolektivna *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1979, str. 35 i d., opisuje našu uzlaznost u smislu panonskoga tipa uopće, što bi moglo biti preuzeto iz Lehiste-Ivićevih radova.

³⁴ V. bilj. 29.

³⁵ Dakako, uz ogradu u smislu bilj. 20.

recimo, iz Dubrovnika, ili iz Sarajeva ili iz Novoga Sada, i sl. Još je lakše na temelju istoga odgovora odrediti bar širu regionalnu pripadnost dotične osobe, makar i uz nešto kolebanja, npr. je li tko iz Hercegovine (ili, možda, iz južne Dalmacije), je li iz Bosne (ili iz zapadne Srbije), je li iz Slavonije (ili iz Vojvodine), itd. Često su nam u tu svrhu dovoljna i šira poznanstva sa svijetom iz različitih novoštokavskih regija i mjesta, dakako, pod uvjetom da nam je arealno-prozodijska situacija bar u glavnim crtama poznata.³⁶

Sve to, naravno, ne znači da bi ovdje instrumentalno-fonetička provjera izloženih činjenica bila suvišna. Štaviše, takav bi postupak mogao uvjeriti i one koji se radije oslanjaju na fonetičke aparate nego na vlastiti sluh. Tko bi za takav posao imao smisla i vremena, bilo bi dovoljno da ga organizira na svrsishodan način, tj. tako da bi uz što ekonomičniju pripremu postigao što sigurnije rezultate. U tu bi se svrhu moglo uzeti devet informanata, po tri rodom i/ili školom s područja svakoga od tri izgovorna tipa uzlaznosti, ali s time da po trojica istoga tipa budu iz različitih mjesta, recimo: prva trojica po jedan iz Sarajeva, Šibenika i Valjeva, druga trojica po jedan iz Osijeka, Vinkovaca i Novoga Sada i treća trojica po jedan iz Mostara, Dubrovnika i Nikšića.³⁷ Očekivati je da bi pri testu već naša kratka rečenica *Bòli me gláva* dala relevantan rezultat, iako više sličnih tekstova ne bi bilo na odmet. Tu bi se bez sumnje pokazalo kako se po trojica iz različitih mjesta istoga područja jednoznačno podudaraju, a po trojica s različitih područja isto tako razilaze u krivuljama glasovne izvedbe dvaju uzlaznih akcenata.

Treba napomenuti da se ovdje imaju na umu tri osnovna tipa izgovora naših uzlaznih akcenata koja pokrivaju velike dijelove čitava novoštokavskoga prostora, a koja se u literaturi predmeta vode obično kao iste prozodijske veličine. Stoga se ostavljaju po strani brojni prijelazni tipovi, koji se javljaju po rubnim područjima u kontaktu nove štokavštine s drugim govornicima: starijim štokavskim pa čakavskim i kajkavskim.³⁸ Takve su pojave također zanimljive u vezi s našim pitanjem, ali u užem smislu prelaze okvir našega zadatka.

*

Na koncu da sažmemo najvažnije zaključke našega izlaganja.

Dva novoštokavska uzlazna akcenta, kratki kao u *màgla* i dugi kao u *gláva*, nisu ni u narodnim govorima ni u standardnom hrvatsko-srpskom jeziku odnosno njegovim redakcijama u fonetičkom, tj. fiziološko-akustičkom pogledu jedinstvene, svuda iste prozodijske veličine, kao što bi se moglo

³⁶ Naša je »regionalna lingvistika« standardnoga jezika slabo razvijena, a ni drugdje u svijetu nisu česti radovi ili djela s toga područja; usp. danas za engleski veliki zbornik P. Trudgilla, *Language in the British Isles*, Cambridge 1984, osobito prvi dio, str. 1—237, 14 priloga s obiljem podataka o različitim »akcentima« ili regionalnim varijetetima *Standard English*-a, napose fonetičkim.

(U nas bi, uzgred rečeno, naziv »akcenat« u takvu značenju — npr. »govoriti s akcentom« — bio izvor svakakve zbrke.)

³⁷ Razumije se da u obzir dolaze i mnoga druga mjesta za koja u mene nema podataka o tipu uzlaznosti.

³⁸ Među takvim je pojavama osobito čest tzv. »lebdeći« akcenat«, podijeljen između novonaglašenog i bivšega naglašenog, kao u mnogim crnogorskim govorima, a također u splitskoj štokavštini, pa i drugdje.

zaključiti iz bogate dosadašnje auditivno-fonetičke i instrumentalne literature. Jer, u stvari, uzlaznost se akcenta pojavljuje u tri tipa glasovne izvedbe, koja su i geografski razmještena svaki na svome području nove štokavštine. To su, pod uvjetnim imenima: 1) centralni ili hrvatsko-bosansko-srbijanski (»dinarski«) tip, 2) sjeveroistočni ili slavonsko-vojvođanski (»panonski«) i 3) jugozapadni ili hercegovačko-neretvanski (»humski«). Tri se tipa razlikuju među sobom raspodjelom jačine i kretanjem tona u novonaglašenom i bivšem naglašenom slogu, pri čemu je uzlaznost najizrazitija u prvom, centralnom tipu. A što se tiče »dvoslogosti« uzlaznih akcenata, ona je uglavnom osobina panonskoga tipa.

Sva je prilika da vrhunac razvoja nove uzlaznosti valja i vidjeti u centralnom, hrvatsko-bosansko-srbijanskom tipu, koji će biti i najstariji, dok su druga dva, vjerojatno mlađa, prozodijski manje izgrađena. To bi značilo da je žarište zračenja uzlaznih akcenata bilo negdje na užem području centralnoga tipa, odakle se uzlaznost proširila najprije na liniji istok—zapad, a zatim i na dva pobočna područja, slavonsko-vojvođansko i hercegovačko-neretvansko.

Zanimljivo je da se granice među područjima triju tipova ne podudara ni s kakvim suvremenim podjelama novoštokavskoga prostora: ni nacionalnim, ni vjerskim, ni pokrajinskim pa čak ni s govornim. Očevidno je da ta trojna podjela počiva na nekakvim historijskim realnostima, koje bi trebalo naknadno istražiti.

Iako sva tri tipa uzlaznosti funkcioniraju fonološki solidarno, osim što su u pogledu »zavičajne« pripadnosti govornikâ ne samo karakteristični nego i relevantni, oni su u svakom slučaju različiti fonetički entiteti, koje ne valja predstavljati kao iste veličine. Stoga fonetičke analize, bilo auditivne ili instrumentalne, pa i kombinirane, očigledno griješe kad ili jedan od tri tipa uopćavaju kao hrvatsko-srpski odnosno srpsko-hrvatski ili sva tri zajedno tretiraju pod istim imenom kao jedan te isti. Tome će glavni razlog biti upravo strukturalno-funkcionalna ekvivalentnost triju tipova, koju za volju stvarnim okolnostima valja ipak razlikovati od njihova fonetičkog sastava.

Bilo je, dakle, i vrijeme da se ukaže na iskustveno koliko-toliko poznatu ali znanstveno sasvim previđenu pojavu da se u našem četveroakcenatskom sistemu, samu po sebi ionako veoma složenu, polovica prozodijskoga sastava, i to ona kudikamo frekventnija, izvodi na tri glasovno različita i arealno tipična načina, među kojima je razlika već i organsko-auditivno prilično osjetna. Kad čovjek sluša u isto vrijeme po jednoga izrazita predstavnika triju tipova naše uzlaznosti, ima na mahove dojam da su po srijedi, s obzirom na govornu melodiku, tri različita idioma. A nešto takvo nije čest slučaj u jezicima, pogotovo onim standardnima, gdje je obično za ovaj ili onaj jezik kao takav karakteristična ovakva ili onakva opća melodija.

Odatle u nas, dakako, i ortoepski problem glasovne izvedbe akcenata, poimence uzlaznih, na razini standardnojezične norme.

Zusammenfassung

BEITRAG ZUR PHONETIK DES VIERAKZENTSYSTEMS

Die beiden neuštokavischen steigenden Akzente, wie in *màgla* und *gláva*, die in der Fachliteratur als einheitliche und hauptsächlich überall die gleichen phonetischen Grössen behandelt werden, zeigen eigentlich sowohl in den Volksmundarten als auch in der Standardsprache bzw. ihren Redaktionen drei areal bestimmte und weit verbreitete Typen der lautlichen Aufführung auf. Es sind dies unter bedingten Namen: 1) der zentrale oder kroatisch-bosnisch-binnenserbische («dinarische»), 2) der nordöstliche oder slawonisch-vojvodinische («pannonische») und 3) der südwestliche oder herzegovinisch-neretvanische («humländische») Typ. Alle drei unterscheiden sich durch die Stärkeverteilung und Tonbewegung in der neu- und ursprünglich betonten Silbe.

Da der prosodische Unterschied zwischen den drei Typen der steigenden Betonung dem normalen Gehör ganz zugänglich ist, wird er hier organisch-auditiv auch betrachtet, obwohl eine instrumental-phonetische Nachprüfung nützlich sein könnte.

Die drei Typen, deren Grenzen nicht mit den modernen Teilungen des neuštokavischen Raums übereinstimmen, müssen auf gewissen, erst zu erforschen den historischen Wirklichkeiten beruhen.

Heute sind auf der Ebene der Standardsprache verschiedene Typen auch für die einzelnen Nationalzentren mehr oder weniger kennzeichnend.